

Ludwig Selimski
(Katowice – Veliko Tarnovo)

In memoriam

Jerzy Rusek

(9.10.1930 – 15.02.2015)

Abstract: In memoriam of Jerzy Rusek, a world famous Polish Slavic scholar, specialist of Bulgarian, and Balkan languages, a connoisseur of the ancient Bulgarian monuments and of the Bulgarian medieval and Renaissance literary tradition, an inspired researcher of the Bulgarian language along its entire history, a connoisseur of the Bulgarian dialects, author of the remarkable monographs: *Declension and use of the cases in the Chludow's Triode. A Study on the development of the analytism in Bulgarian* (1964), *Studies on the history of the Bulgarian vocabulary* (1984) and *History of the names of occupations in the Slavic languages* (1996), Honorary Doctor of Sofia University (1998) and of University of Plovdiv (1999).

Людвиг Селимски
(Катовице – Велико Търново)

В памет на Йежи Русек
(9.X.1930 – 15.II.2015)

На 15 февруари т. г. след тежко и продължително боледуване почина проф. дфн Йежи Русек – забележителен полски славист, световно признат българист, познавач на старобългарските паметници, на средно- и новобългарската писменост, вдъхновен изследвач на българския език на протежението на целокупната му история, познавач и ценител и на българските народни говори. Смъртта на видния учен е тежка загуба и за родната славистика и българистика, на чието поле той работи най-активно в продължение на повече от половин век. Макар че се изявяваше като езиковед-славист с широк профил, но с определено предпочитание към южнославянските езици, любимата му изследователска област си оставаше българският език в неговия исторически развой, в генетическите му и културноисторически обусловени връзки с останалите славянски езици, както и във взаимодействието му с другите езици на Балканите.

Интересуваха го широк кръг проблеми.

1. От областта на **морфосинтаксиса** беше докторската му дисертация на тема „Склонение и падежна употреба в Хлудовия триод. Изследване върху развоя на аналитизма в българския език“ (№ 5 в библиогр.). В тази книга за първи път бяха документирани в паметник от XIII век и научно коментирани важни нововъведения в граматичния строй на българския език, като: употреба на предлога *на* като заместник на родителен и дателен падеж за принадлежност; удвояване на обекта, изразяван с кратка форма на местоимение (хронологията на явлението беше определил още в 1963 г., № 3); употреба на форми за винителен падеж при имена от *-a/-ja*-основите като обща форма в синтактичната роля на подлог; употреба на предлога *съ*, а в пасивни конструкции – на

предлога *отъ* с име в общ падеж вместо творителен инструментален; грешки при употребата на падежните окончания – все безспорни свидетелства за това, че говоримият език по време на създаването на тоя паметник от XIII век е бил в значително напреднал стадий на аналитизация.

В други публикации Й. Русек открива и коментира редица нововъведения от областта на глаголната морфология в същия паметник (№ 7), спира се отделно на причастията (№ 6), като забелязва занемаряване на алтернативата *д ~ жд, т ~ ц* пред наст. *-иѣ* в страдателните причастия; описва случаи на съкращаване и изоставяне на инфинитивното окончание; представя историята на деепричастието, отстъплението на източнобългарските форми на *-иѣ* пред югозападните на *-айки/-ейки* (№ 11), съдбата на славянския перфект на *-тъ* (№ 17). По-късно се спира върху категорията каузалност в български и полски (№ 104).

Специален интерес проявява и към местоименията – най-напред към среднобългарските винителни форми на анафоричното и относителното местоимение в женски род *иѣ, иѣже, ниѣ* (№ 2), а впоследствие – към развойните процеси при неопределителните местоимения (№ 62).

2. Старобългарският език заема важно място в изследователската дейност на Й. Русек. Той разглежда обстойно откъм строеж и значение отделни интересни думи, като *лѣжа* ‘квачка’ (№ 4), или групи думи (№ 31), някои названия на професии (№ 92), особености на речника на „Шестоднев“ на Йоан Екзарх (№ 70 и 80) и др. Специални изследвания посвещава на делото и на особеностите на езика на първоучителите, съсредоточавайки се върху проблема дали св. Методий е превеждал Патерика и – кой Патерик (№ 18), както и върху завещаното от по-големия от братята, развивал творческата си дейност „в сянката на великия си брат“ (№ 46) и несправедливо смятан само за негов помощник. Спира се обстойно върху проблема за участието на св. Методий в превеждането на литургичните книги (№ 46, 64 и 65), приема за негово дело превода на Номоканона и на Скитския патерик, отличаващ се с най-архаичен език, а за оригинални творби на св. Методий смята Анонимната хомилия от Клоцовия сборник и Канона на св. Димитър Солунски, „прекрасна лирична творба, изпълнена с дълбоко чувство и носталгия по бащиния край, по страната на щастливото детство“ (№ 65: 235; срв. № 46: 151). Смята също така, че св. Методий е главният творец на християнската терминология (№ 48: 90). Отдава подобаващо значение на по-късните преписи за реконструкцията на езика на св. св. Кирил и Методий (№ 27).

3. Среднобългарският период от развоя на българския език също е любима област за изследване. Вниманието на признатия познавач на ръкописното наследство е насочено към езика на триодите (№ 26), към лексиката в тях (№ 10), към езика на Рилския Патерик (№ 21), на Сборника на Иван Александър (№ 47), на приписките към паметниците от XII–XIV в., с ценен материал от фонетиката, морфосинтаксиса и лексиката на живия говор (№ 35). Той проследява навлизането в българския език на заемки от балканските езици (№ 9), интригува го връзката между евангелските части в Триодите и най-ранните преводи на Евангелието (№ 68), значението на данните от старозаветните части на Триода за реконструкцията на най-стария превод на Паримейника: моравизмите в него, като *оуѣсъ* ‘опашка’ и др., свидетелстват за появата му най-напред на моравска територия, а прабългаризмите, като *кловоукъ* ‘калпак’ и др. – за преславска редакция (№ 43). Привлича го Търновската книжовна школа: промените в лексиката и отношението на Патриарх Евтимий към тях (№ 15), езикът на учениците и последователите на Евтимий (№ 25). Проучва делото и езика и на други книжовници, като Григорий Цамблак (№ 38) и Константин Костенечки (№ 51).

Разглежда българския превод (от XVI век) на асирийско-вавилонската „Повест за Акир Премъдри“, който „не е бил взет предвид в досегашните изследвания“, извлича интересни за историята на българския език данни и обоснова извода, че на български език тая повест е била преведена от гръцки (№ 20).

4. Постоянно актуален беше интересът към **словообразуването**, който Й. Русек проявява още от студентската скамейка (1950–1955). От тая област са и първите му публикации: магистърската теза – върху названията за действия в български и македонски (№ 1), с подробно разглеждане на наст. *-aczka* в полския език (1957) и отделно – в славянското словообразуване (1960), с анализ на формирането на тая вторична наставка. В следващите десетилетия интересът му е насочен към префиксите за прилагателни с градационна функция (№ 24), към някои характерни особености на умалителните с наст. *-к-* в родопските говори (№ 81). Впрочем словообразователният строеж на думите е постоянно на дневен ред и в многобройните му приноси към проучването на речника на българския и на другите славянски езици.

5. Най-траен, а всъщност непрестанен интерес проф. Й. Русек проявяваше към **речника на българския език и на другите славянски езици**.

5.1. На първо място – по време, а може би и по важност – това беше **лексикалното богатство на българския език**: от засвидетелстваното в старобългарския и среднобългарския период до новобългарското и съвременното му състояние, както книжовното и народното в него, така и наследеното и заимстваното. И – разбира се – внимателно разграничавани едно от друго. Проф. Йежи Русек анализираше речника на българския речник между другото и откъм сходствата и различията му в сравнение с други славянски езици. Той се интересуваше от взаимодействието на българския с другите езици на Балканите. Тук трябва да бъдат отбелязани статиите, посветени на: украинско-южнославянските лексикални връзки върху анализ на думите за ‘бръснач’, ‘прозорец’ и ‘таван’ (№ 19); лексикалните различия и класификации на славянските езици (№ 37); речниковите нововъведения и лексикалните балканизми в южнославянските езици (№ 58, 109, 131); християнската терминология в българския език (№ 48) и в другите славянските езици (№ 71), общото в полския и българския език от кирилородиевското наследство в християнската терминология (№ 59), гръцките заемки (№ 12 и 14), романските заемки в паметниците на българския език (№ 56), старите балкански заемки – названия на части на тялото (№ 29), ролята на прабългарите в развоя на българския език (№ 10: 176; 21: 116–117; 29: 12–13; 55), османско-турските заемки от XIX век (№ 102), турцизмите в Новия завет на Неофит Рилски (№ 110), германските заемки в славянските езици (№ 100). Отделно трябва да отбележим и опитите му за обобщение под заглавията „Формиране на лексиката на съвременния български език“ (№ 53) и „Лексиката на българския език като отражение на хиляда и триста годишното развитие на българския народ“ (№ 32). Проф. Й. Русек познаваше много добре и изучаваше с истинска любов и живия народен език. Той проявяваше наистина забележителен усет за формалните и смислови промени, които са преживели някои думи, запазили се в живите народни говори или/и познати ни от фолклора или ексцерпирани от писмени паметници. Срв. напр. етюдите за прасл. **dъchorь* ‘пор’ и вариантите му в славянските езици (№ 36), за ср.-бълг. *коулакъ* ‘юмрук’ (№ 75); диал. *вързобъл* (№ 13), за бълг. *голям* (№ 34), *пролет* (№ 33), *камила* (№ 45) и т.н. Като венец на проучванията му от тая област се появи монографията „**Изследвания из историята на българската лексика**“ (№ 40).

След въвеждащите в книгата „Състояние на изследванията над българската историческа лексикология“ и „Речникът – огледало на историята на народа“ (с. 7–23) следват подробни и прецизни анализи на отделни лексикални единици, разпределени в

4 семантични групи – „названия на части на тялото“, „домът и неговата уредба“, „семейна терминология“ и „названия на животни“ и – отделно – „varia“. Думите се разглеждат подробно – откъм история (поява в писмени паметници) и ареал на разпространение, произход (етимология), словообразователен строеж и семантика. Азбучният индекс – 405 единици/варианти (включващ само българските и македонските) – позволява на читателя бързо да намери търсената дума или вариант.

5.2. Отделна семантична категория думи, привличали изследователския интерес на Й. Русек, са **названията на лица според професионални занятия**. Едни от тях той открива в старобългарски текстове, други разглежда в историческия развой на езика и обществото (№ 92 и 66), трети – като общи за южнославянските езици (№ 69 и 72), а голяма част от тях подробно анализира в отделни етюди, като посветените на названията за: ‘митничар’ (№ 82), ‘тъкач’ (№ 91), ‘шивач’ (№ 83), ‘градинар’ и ‘градина’ (№ 86 и 87) или свързани с прибирането на реколтата (№ 85) и др. Забележителен резултат от проучванията в тая посока е монографията „**История на названията на професии в славянските езици**“ (№ 84), разделени в книгата на 14 семантични групи: 1) обработване на земята; 2) прибиране на зърното; 3) градинарство; 4) животновъдство; 5) лов; 6) риболов; 7) хлебопекарство; 8) дървообработване; 9) металообработване; 10) шиене на дрехи; 11) общарство; 12) грънчарство; 13) търговия; 14) митнически контрол. Очерците, представящи съответните названия всестранно – откъм исторически развой и ареал на разпространение, етимология и словообразователно-семантичен строеж – хвърлят между другото и светлина върху материалната култура на славяните.

5.3. Лексиката – като огледало на „историята на народа“ (40: 11 и сл.), а и на неговата материална и духовна култура – не престава да интригува Учения. Нека споменем само етюдите за наречията ‘сега’ (№ 49) и ‘късно’ (№ 107), за названието на душевно състояние *грижа* (№ 54), за думите *нога* и *крак* (№ 112), *нищ* и *убог* (№ 112), *имот* (№ 124), *личба* (№ 125), за названия за ‘бременна’ (№ 90), за ‘път’ (№ 127 и 130), за ‘обувки’ (№ 103), за ‘зеленчуци’ (№ 117, 118, 119), за ‘закуска (по пладне)’ (№ 118) и т. н. Приведохме само малка част от дългия низ от статии за отделни думи, или/и за групи думи от различни семантични кръгове, които Ученият разглежда по принцип в няколко аспекта: исторически, ареален, откъм словообразователен строеж, семантичен развой и родствени връзки с думи от други славянски езици или/и смислови съответствия с думи от други езици на Балканите. А понякога на представянето на проблема се посвещават две статии – едната за анализ в рамките само на българския език, втората – за разглеждане върху широк славянски фон, срв. напр. етюдите за ‘хубав’ (№ 95 – и № 101).

В някои статии на проф. Й. Русек научаваме и за думи, които са излезли от употреба, но са оставили следи в паметниците, като стб. *ръвникъ* ‘кладенец’ (№ 52; срв. № 21: 110), стб. *сѣтъ* ‘рече’, явяващо се и във варианта *сѣтъ* (№ 96) и др.

Многоаспектно изследваният речников материал е по принцип ексцерпиран от различни проучвания и лексикографски източници, които ерудираният учен отлично познаваше. Освен това проф. Й. Русек – повече от когото и да било – съумяваше да изненада братята по перо с оригинални примери, извлечени от ръкописното наследство. А това важно обстоятелство само по себе си значително повишава непреходната научна стойност на неговите трудове и обяснява трайния интерес към тях.

6. Твърде плодотворен беше и интересът на Й. Русек към **историята на езиковедската българистика, славистика и балканистика**, на индоевропейското и общото езикознание, реализиран най-вече като очерци за отделни дейци на тези

поприща, много от които са били негови учители, колеги и приятели: Я. Б. Де Куртене, Й. Курилович, Т. Лер-Сплавински, М. Малецки, М. Караш, В. Ташицки, П. Зволински, С. Урбанчик, Ф. Славски, А. Заремба, В. Любаш, З. Вагнер. Отделно, от други народности, ще споменем И. Поливка, Й. Богдан, Р. Олеш. А сред българските учени това са: К. Мирчев, К. Куев, Л. Андрейчин, И. Леков, С. Иванчев, М. Сл. Младенов. Приноса на полските слависти за развоја на българистиката той оценява в няколко общи обзора.

7.

Професор Й. Русек беше всеотдаен, но и твърде взискателен учител. Под вещото му ръководство израстнаха и се утвърдиха плеада негови възпитаници, отлично подготвени езиковеди-българисти и слависти, които успешно се представят като достойни продължители на краковската славистична езиковедска традиция. Забележителна черта на непрежалимия Учител, Колега и Приятел беше извънредно голямата му ангажираност и внимание към всичко, което минаваше през неговия критичен поглед на рецензент или/и редактор, за да излезе от печат като научен принос или/и да послужи за присъждане на научна степен или звание.

Той четеше всичко от край до край и с перо в ръка. Нека и в това отношение да бъде достоен за следване пример!

7. Проф. Й. Русек е заемал важни **ръководни длъжности** в Ягелонската Alma Mater – заместник-декан и декан на Филологическия факултет. Той беше член на Комитета по славянознание на ПАН, председател на Комисията по славянознание при ПАН в Краков, заместник-председател на Комисията за Средна Европа при ПАН (пол. PAU) в Краков, член на Комисията по балканистика и на Комисията по библеистика при Международния комитет на славистите.

9.

Покрай огромната си заетост с преподавателска, административно-ръководна, научноизследователска и научноорганизаторска работа проф. Йежи Русек намираше време и за **културно-просветна** дейност, която вършеше като дългогодишен заместник-председател и секретар на Дружеството за полско-българска дружба в Краков. Той беше също така инициатор, а години наред и основен вдъхновител и двигател и на сътрудничеството на Ягелонския университет в Краков с ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, както и с други университети в България, изиграло не малка роля в творческото израстване и укрепване на много български учени. За големите му заслуги за развитието на българистиката и за популяризирането на българската култура и наука в Полша той беше един от първите (1977 г.) лауреати на Евтимиевата награда на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ във Велико Търново. Две десетилетия по-късно, в 1998 г. той стана носител и на титлата „почетен доктор“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, а през следващата 1999 г. с тая титла бе удостоен и от Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

8. Професор Йежи Русек имаше много приятели в България. Едва ли ще се намери български колега, който да е стигнал до Краков, и да не се е радвал на топлото му гостоприемство на „Алея Мицкевича“ 9/11. Докато все още телесните му сили позволяваха това, тук той прекарваше по-голямата част от времето си – за да може, работейки над поредния научен проблем, да бъде по-близо до своите възпитаници, поели уверено по неговия път. И да им бъде полезен, с каквото и доколкото все още може, до сетния си дъх. Да съзерцава с чувство на дълбоко удовлетворение плодовете – в друго възплъщение – на дълголетния си благороден труд!

Такъв го знаем и ще помним! Много бихме желали такъв да си го представят и онези, които ще ни бъдат отмяна, когато слушат за него или/и като прелистват негова книга или статия!

Дълбок поклон пред светлата памет на големия Учен, достойния за следване
Учител и предания Приятел на България!